

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآنی

موضوع:

بررسی افزوده های تفسیری ترجمه های معاصر قرآن کریم

در اجزاء ۱۹ و ۲۰

استاد راهنما:

دکتر علی غضنفری

استاد مشاور:

مهندس کریم دولتی

نگارنده:

الهه عربیان نجف آبادی

دی ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران می باشد.

چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی دانشگاه باشد.

تقدیم به :

حضرت فاطمه سلام الله علیها و فرزندش امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، آن قرآن ناطق، که إن شاء الله هر چه زودتر، با ظهورش پرده از حقایق قرآن بردارد.

همسر صبور و مهربانم، که در طول مدت تهیه و نگارش این پژوهش، صبوری کردند و همواره در امر تحصیل مشوق من بوده‌اند.

فرزندم، تا شاید کمبود محبتی که در زمان تدوین رساله دیدند، جبران شود.

تقدیر و تشکر

سپاس و حمد خداوند منان را که در همه حال، مخصوصاً در نگارش این پژوهش مرا یاری داد. سپاس مخصوص اوست که مرا از وجود اساتیدی گرانقدر همچون جناب آقای دکتر غضنفری و جناب آقای مهندس کریم دولتی با راهنمایی‌های بسیار ارزشمند و مشاوره‌های سودمندشان بهره‌مند ساخت.

حال به مصداق حدیث شریف* (مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَنْعَمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ)* از آن عزیزان و بزرگواران که با القاء روحیه‌ای امیدوارکننده تا پایان کار مشوق من بودند صادقانه تقدیر و تشکر می‌نمایم.

همچنین از دوست گرامی سرکار خانم زهرا چراغچی که دلسوزانه مرا راهنمایی کردند، صمیمانه سپاسگزارم.

^۱ - مجلسی، سید محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، تهران، اسلامیه، بی تا، ج ۶۸، ص ۴۴، باب ۶۱ (الشکر)، ص ۱۸.

چکیده

ترجمه‌ی قرآن یکی از مناسب‌ترین راه‌های انتقال فهم قرآن به مخاطبانی است که زبان دیگری دارند. در ترجمه برای انتقال فهم دقیق‌تر آیات، گاهی ارائه نکات تفسیری نیاز است که بسیاری از مترجمان از آن بهره جسته‌اند.

این پایان‌نامه به بررسی افزوده‌های تفسیری ترجمه‌های معاصر قرآن کریم در اجزاء نوزده و بیست می‌پردازد، که در این بررسی، هفت ترجمه‌ی (مهدی [محبی الدین] الهی قمشاهی، بهاء‌الدین خرمشاهی، طاهره صفارزاده، محمد مهدی فولادوند، سید علی گرمارودی، آیت‌الله علی مشکینی و ناصر مکارم شیرازی) را ملاک کار خود قرار داده و به بررسی مبانی تفسیری ترجمه‌های مزبور پرداخته شده است. در این راستا برای یافتن میزان مطابقت افزوده‌های مترجمان مورد نظر با تفاسیر، به بیش از ۵۰ کتاب معتبر تفسیری مراجعه شده است.

در این رساله تلاش گردید تا افزوده‌های آیات با تفاسیر سنجیده شود و مبنایی تفسیری برای افزوده‌ها مشخص گردد که البته گاهی افزوده‌ی مترجمان فاقد هرگونه مبنای تفسیری بوده است. شایان ذکر است در این پایان‌نامه پس از استخراج افزوده‌های مترجمان از بین ۵۱۰ آیه؛ که بالغ بر ۳۹۵ افزوده‌ی تفسیری مؤثر بود، این افزوده‌ها، مورد بررسی قرار گرفت و مشخص گردید که بیشتر افزوده‌ها با آرای مفسران مطابقت دارند که از میان آنان می‌توان به ترجمه‌ی آقای مشکینی اشاره کرد که به جهت داشتن بیشترین تعداد افزوده‌ی تفسیری مؤثر (۱۱۸ افزوده) و مطابقت داشتن اکثر آن‌ها با تفاسیر (۱۰۶ افزوده)، در مقام مقایسه با ترجمه‌های دیگر، از این نظر از امتیاز بالاتری برخوردار است.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۳	کلیات
۸	ذکر چند نکته ی مهم
۹	هفت ترجمه ی معاصر در نگاهی کوتاه
۱۱	بررسی افزوده های تفسیری سوره ی فرقان (آیات ۲۱ تا آخر سوره)
۳۱	بررسی افزوده های تفسیری سوره ی شعراء
۶۷	بررسی افزوده های تفسیری سوره نمل
۱۰۰	بررسی افزوده های تفسیری سوره ی قصص
۱۳۲	بررسی افزوده های تفسیری سوره ی عنکبوت (آیات ۱-۴۵)
۱۶۱	نتیجه
۱۶۵	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

قرآن که به حق زیباترین و دلنشین‌ترین کلام است، زیباترین و دلنشین‌ترین ترجمه را می‌طلبد. ارباب فصاحت و بلاغت، نیک آگاهند که زیبایی کلام، سهم بسیار زیادی در جلب و جذب افراد به متون دینی دارد. فراموش نکنیم که همین زیبایی و دلپذیری کلام الهی بود که باعث نفوذ قرآن در دل مردم **جزیره العرب** و بعد از آن در تمام دنیا گردید.

از طرفی کلام آسمانی به یقین نمی‌تواند در قالب ترجمه‌ای بشری قرار بگیرد؛ از این رو ترجمه‌ی قرآن را نمی‌توان با قرآن یکی دانست. مترجمان فارسی قرآن کریم نیز کوشیده‌اند تا حد امکان، مفاهیم پرارزش این کتاب مقدس را برای طالبان فضیلت و حقیقت منعکس نمایند. در این راستا بعضی از مترجمان، برای روشن‌تر نمودن مقصود خداوند ناچار به آوردن افزوده‌هایی تفسیری شده‌اند، تا خواننده را به منظور و غرض خداوند نزدیک‌تر نمایند.

پس ارائه‌ی معانی و مفاهیم ژرف قرآن جز با افزودن عبارت‌های تفسیری مقدور نیست؛ چرا که وجود الفاظ مشترک، حذف برخی واژه‌ها، نامشخص بودن مرجع ضمیر، تقدیم و تأخیر و خلاصه هر آنچه که در کلام عرب مرسوم و در سایر زبان‌ها ناشناخته است، موجب بسی سخت شدن ترجمه تحت لفظی قرآن شده است اما مترجم همواره با این خطر مواجه است که اضافات و توضیحات وی به جای کلام خدا جلوه‌گر شود و ترجمه‌ای تألیف گونه بدست آید.

همچنین رعایت امانت در ترجمه‌ی قرآن، مترجم را مکلف نموده تا پیوسته به منابع و مآخذ مربوطه و مخصوصاً تفاسیر مراجعه نماید، تا نظم و پیوستگی آیات رعایت گردد و معارف و حقایق متعالی قرآن در حد توان به صورت گویا ترجمه شود. در ترجمه‌ی قرآن کریم، مترجم باید از علوم مربوط به قرآن که قطعاً در فهم و ترجمه آیات دخالت تام دارد، آگاهی کامل داشته باشد. هم چنین از روایات معتبر در ذیل آیات مدد جوید و از تاریخ و سنن الهی اطلاع کافی داشته باشد تا مسائل تاریخی قرآن را به خوبی درک نماید.

غالب مترجمان به ویژه در نیم قرن اخیر برای روشن شدن مفاد آیه، کلمات و جملات را با هدف توضیح و زدودن اجمال و ابهام در داخل کروش یا کمانک و چه بسا برخی افزوده‌های تفسیری را در متن ترجمه قرار داده‌اند.

بنابراین با توجه به این‌که، اغلب این افزوده‌ها با استناد به تفاسیر و یا کتابهای سبب نزول و یا مباحث کلامی و فقهی و ... انجام گردیده است؛ در این جاست که نیاز به تحلیل و تطبیق عبارات و جملات افزوده در این ترجمه‌ها و سنجش میزان انطباق آنها با آراء مشهور، احساس می‌گردد.

رساله‌ی اینجانب به بررسی افزوده‌های تفسیری اجزاء نوزده و بیست قرآن در بین هفت ترجمه‌ی انتخاب شده از سوی دانشکده‌ی علوم و فنون قرآن کریم پرداخته است. این ترجمه‌ها عبارت است از: ترجمه‌ی (مهدی) [محبی‌الدین] الهی قمشه‌ای، بهاء‌الدین خرمشاهی، طاهره صفارزاده، محمد مهدی فولادوند، سید علی گرمارودی، علی مشکینی و ناصر مکارم شیرازی).

هم چنین بر اساس مفاد جلسه‌ی مورخه ۱۳۸۹/۱۱/۴ که با حضور معاونت پژوهشی و معاونت آموزشی و مسئول امور پایان‌نامه‌های دانشکده‌ی علوم و فنون قرآن تهران و دانشجویانی که عهده‌دار تدوین این طرح شده‌اند، برگزار گردید، در بررسی ترجمه‌ی الهی قمشه‌ای با ویراستاری حسین استاد ولی و در بررسی ترجمه‌ی آیت‌الله مشکینی، به نشر الهادی و در سایر ترجمه‌ها نرم‌افزار جامع‌التفسیر نور نسخه‌ی دوم معیار تحقیق بوده است.

پس از استخراج افزوده‌های تفسیری، مراجعه به نظرات مفسران صورت پذیرفت و در پایان هر بررسی، نقد و بررسی انجام گرفت و به تطابق یا عدم تطابق افزوده‌ی ذکر شده از سوی مترجم، با تفاسیر، رأی داده شد.

لازم به ذکر است با توجه به اینکه در برخی از آیات بین دو الی چهار افزوده‌ی تفسیری به چشم می‌خورد، افزوده‌ها به ترتیب ساختار آیه و نه ترتیب حروف الفبا، یکی پس از دیگری در ترجمه‌ها مورد بحث و بررسی قرار گرفت و در ذیل هر افزوده، شیوه یاد شده پیاده گردیده است.

شایان ذکر است، با صلاح‌دید استاد گراندقدر راهنما مقرر گردید تفاسیر مجمع‌البیان فی تفسیرالقرآن، المیزان فی تفسیرالقرآن، کشاف، مفاتیح‌الغیب در این پژوهش اساس کار قرار گیرد. با این حال نگارنده در موارد فراوان به تفسیرهای دیگر مراجعه کرده که در مجموع، از بیش از ۵۰ تفسیر، بهره گرفته شده است.

در پایان امیدوارم که این اندک بضاعت، رضایت خدا را در برداشته و چراغی فرا راه قرآن پژوهان باشد و دعای خیر آنها موجب توفیقات روزافزون کلیه دست‌اندرکاران و نیز نگارنده شود.

کلیات

بیان و تعریف مسأله

ترجمه و تفسیر قرآن ارتباطی ناگسستنی دارند؛ چرا که ترجمه‌ی قرآن نوعی تفسیر یا خلاصه‌ی تفسیر است. همان طور که برخی صاحب نظران و محققان بدین مطلب تصریح کرده‌اند که تفسیر قرآن بیان معانی آیات و کشف مقاصد و مدلول‌های آن است و ترجمه هم به دنبال همین اهداف است یعنی می‌خواهد پیام قرآن را به زبان دیگر منتقل کند که این پیام در حقیقت همان معانی آیات و مقاصد گوینده است. لیکن ترجمه و تفسیر دو تفاوت با همدیگر دارند:

اول این که ترجمه‌ی قرآن، تفسیری مختصرتر از تفسیر قرآن است، از این رو ترجمه‌ی قرآن مشکل‌تر از تفسیر است؛ چون می‌خواهد مطالب زیادی را در کلمات کمتری برای مخاطب بیان کند.

دوم این که تفسیر می‌تواند به زبان عربی یا زبان‌های دیگر باشد، ولی ترجمه غالباً به زبان‌های غیر عربی است. پس لازم است که همه‌ی شرایط در ترجمه نیز رعایت شود. مثلاً مترجم همان شرایط مفسر را نیز دارا باشد. احاطه‌ی مترجم به ترجمه و تفسیر قرآن از امور لازم است تا مترجم بتواند معانی قرآن را به زبان دیگر منتقل و تفسیر کند اما نظریات شخصی که برخی از مترجمان بدون توجه به تفسیر آیه می‌آورند از این موازین خارج است و سزاوار نیست که مترجم بدون برهان به آن تکیه کند. بنابراین اگر ترجمه‌ای با قرآن و تفسیر قرآن مخالف باشد، معتبر نخواهد بود.

پس ترجمه‌ی قرآن خلاصه‌ای از تفسیر قرآن خواهد بود، بنابراین همان طور که تفسیر به رأی ممنوع است، ترجمه‌ی به رأی نیز ممنوع است و مشمول روایات حرمت تفسیر به رأی می‌شود: عن النبی صلّ الله علیه وآله وسلّم: ﴿مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ﴾^۱؛ هر کس در مورد قرآن رأی و نظر خود را بگوید جایگاهش از آتش پر شود. و عن الرضا عن آيائه عن رسول الله: ﴿فَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ: مَا آمَنَ بِي مَنْ فَسَّرَ بِرَأْيِهِ كَلَامِي﴾^۲؛ خدا فرموده: هر کس سخن مرا با نظر خود تفسیر کند به من ایمان نیاورده است. زیرا مفسّر و مترجم، هر دو مضمون آیه را بیان و آن را به خدا نسبت می‌دهند و اگر این نسبت بر اساس قرائن نقلی و عقلی و علمی قطعی نباشد نسبت دروغ و تهمت بر خداست. از اینجا ثابت می‌شود که مترجم باید شرایط مفسر را هم داشته باشد و در ترجمه، تحمیل نظر بر قرآن نکند؛ بلکه با توجه به تفسیر آیه به ترجمه بپردازد و اگر کسی این شرایط را نداشته باشد ترجمه‌ی او رنگ دیگری به خود می‌گیرد و گرفتار لغزشهای متعدد می‌شود که ترجمه‌ی او را غیر معتبر می‌سازد.

همه ترجمه‌های قرآن (معاصر و غیر معاصر) در زبان فارسی کوشیده‌اند تا در حد امکان به کلام وحی نزدیک بوده و مفاهیم قدسی و حیاتی را تا آنجا که ممکن است حفظ و صیانت نمایند.

میزان هنرمندی مترجم، مبانی قرآن شناختی و سایر مبانی کلامی و نوع رویکردهای او در نوع ترجمه تأثیر گذار است.

عبارات و لغات و تعابیری که توسط مترجم به عنوان توضیح و تبیین متن قرآن در ترجمه افزوده می‌شود گاه سبب ارائه مفهومی خلاف معنا و نظر قرآن می‌گردد که این نکته قابل تأمل و بررسی می‌باشد.

در این پژوهش، علاوه بر بیان این جملات افزوده، تطابق یا عدم تطابق مضمون آنها با آراء مفسران بررسی می‌گردد و به تحلیل این جملات افزوده نیز پرداخته می‌شود.

پس در این مجموعه، محقق به دنبال بررسی تطبیقی عبارات و جملات تفسیری افزوده در ترجمه-ی اجزاء ۱۹ و ۲۰ قرآن کریم از دیدگاه ترجمه‌های معاصر و سنجش میزان انطباق آنها با آراء مفسران مشهور به ویژه مفسران معاصر است.

^۱ - ترمذی، ابو عیسی محمد بن عیسی، سنن ترمذی (ج۵)، بیروت، دار الطباعة و النشر و التوزيع، چاپ دوم، ج ۴، ص ۲۶۸.

^۲ - ابن بابویه، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا (ج۲)، تهران، نشر جهان، چاپ اول، ۱۳۷۸ق، ج ۱، ص ۱۱۶؛ مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار (ج۴۲)، تهران، اسلامیه، بی تا، ج ۲، ص ۲۹۷.

پیشینه‌ی علمی:

بنا به بررسی انجام شده تا کنون پژوهشی پیرامون عبارات و تعبیرات افزوده در ترجمه‌های معاصر قرآن کریم به منظور تحلیل و سنجش میزان تطابق آنها با آراء مفسران صورت نگرفته است اما در برخی از پایان نامه‌ها نقد و بررسی‌هایی در مورد ترجمه‌های معاصر به انجام رسیده که به شرح ذیل می‌باشد:

۱. بررسی ترجمه‌های قرآن کریم، سهراب مروتی، راهنما: آذرتاش آذرنوش، دانشگاه تهران، ۱۳۷۰ که در آن به مشکلات ترجمه‌ی قرآن، دلایل ضرورت ترجمه‌ی قرآن، میزان ترجمه‌پذیری قرآن، پاسخ‌گویی به شبهات مخالف ترجمه قرآن به معرفی و بررسی خصوصیات و ویژگی‌های آن پرداخته است.

۲. نقد و بررسی ترجمه‌های فارسی معاصر قرآن کریم، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۳، ۷۰ ترجمه کامل قرآن معرفی و به بررسی خصوصیات و ویژگی‌های آنها پرداخته شده است.

۳. بررسی و طبقه‌بندی نقدهای مربوط به ترجمه‌های قرآن کریم به زبان فارسی، هادی حجت، راهنما: آذرتاش آذرنوش، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ۱۳۷۷. در این پایان نامه علاوه بر معرفی اجمالی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم و نقدهای نوشته شده در هر یک برای اولین بار سیر تاریخی نقادی ترجمه‌های قرآن کریم تهیه و این آثار پراکنده از لحاظ صوری و محتوایی طبقه‌بندی شده است.

۴. بررسی تفاوت‌های ایدئولوژیک ترجمه‌های فارسی قرآن مجید، بهدخت نژاد حقیقی، راهنما: محمد رضا شفیعی کدکنی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۷، مباحثه کلامی و تأثیر اعتقادات مترجم، و در نهایت تفسیر عرفانی، سطوح مختلف ترجمه را می‌سازد.

۵. بررسی موارد اختلاف برانگیز در قرآن از دیدگاه‌های گوناگون (تفسیری، کلامی)، عظیم عظیم‌پور مقدم، راهنما: آذرتاش آذرنوش، دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، در این مجموعه مهمترین عوامل اختلاف در ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی از دیدگاه‌های تفسیری و کلامی، مطابق روایت حفص مورد بررسی قرار گرفته و پس از مقایسه ۲۲ ترجمه با یکدیگر گوشه‌هایی از کاستی‌ها در برخی از ترجمه‌ها تبیین شده است.

برخی از پروژه‌های یافت شده به صورت مقایسه‌ای است که در آن فقط به مقایسه و تطبیق دو ترجمه پرداخته شده است که عبارتند از:

۱. مقایسه ترجمه قرآن از شادروان مهدی الهی قمشهای با ترجمه عبدالمحمد آیتی (ترجمه ۱۵ جزء اول) دانشگاه شیراز، دانشکده تحصیلات تکمیلی، ۱۳۷۷، رساله موجود مقایسه ترجمه ۱۵ جزء اول که از ترجمه قرآن شادروان مهدی الهی قمشهای با عبدالمحمد آیتی و این دومین پایان‌نامه‌ای است که به صورت مقایسه‌ی دو ترجمه‌ی قرآن کریم در دانشگاه شیراز تدوین شده است. در مقایسه ترجمه‌ی آیات هر جا که اختلافی مهم از نظر صرفی، نحوی یا لغوی مشاهده شده است اگر اختلافات ساده و روشن بوده تا آنجا که توانسته صحیح آن را نوشته و در غیر این صورت نظر یک یا چند مفسر یا صاحب نظر را بیان داشته و آن‌گاه نتیجه‌گیری کرده است.

۲. نقد و تحلیل مقایسه تطبیقی دو ترجمه‌ی قرآن (پانزده جزء اول) از ترجمه‌های آقایان مهدی الهی قمشهای و بهاء‌الدین خرمشاهی : علی آزادی، راهنما: فضل ا.. میرقادری، دانشگاه شیراز، ۱۳۸۰

۳. مقایسه‌ی تطبیقی دو ترجمه‌ی قرآن کریم (از ترجمه‌ی محمد مهدی فولادوند و محمد کاظم معزی - ۱۵ جزء اول)، مطفی رضایی، راهنما: شاهرخ محمد بیگی، دانشگاه شیراز، دانشکده تحصیلات تکمیلی ، ۱۳۸۷، محقق به مقایسه تطبیقی پانزده جزء اول دو ترجمه فارسی از آقایان محمد مهدی فولادوند و محمد کاظم معزی می‌پردازد.

۴. مقایسه‌ی دو ترجمه‌ی قرآن مجید (ترجمه‌های جزء اول مکارم شیرازی و فولادوند)، محمد حسن زارع خفر، راهنما: شاهرخ محمد بیگی، دانشگاه شیراز، ۱۳۷۶.

۵. مقایسه‌ی تطبیقی دو ترجمه‌ی قرآن مجید (از ترجمه‌های استاد فولادوند و مرحوم معزی - پانزده جزء دوم) عباس مرادی، راهنما: شاهرخ محمد بیگی، دانشگاه شیراز، دانشکده تحصیلات تکمیلی، ۱۳۷۷. هدف اصلی پیدا کردن واژه‌های مناسب معادل کلمات قرآت بوده و در مورد ساختار جمله بندی نیز بیشتر در فصل نقد دو ترجمه بحث شده است.

تنها پایان‌نامه‌ای که به بررسی و نقد چند ترجمه پرداخته است "بررسی ترجمه‌های آقایان خرمشاهی ، الهی قمشهای، معزی، فولادوند و مجتبی‌ی در سوره‌های نورو لقمان : آمنه شاهنده ، استاد راهنما: همای، دانشگاه آزاد(تهران مرکزی)، ۱۳۸۳" بوده که محدود به دو سوره می‌باشد؛ اما پژوهش حاضر گسترده‌تر بوده درباره‌ی افزوده‌های تفسیری اجزاء ۱۹ و ۲۰ خواهد بود.

مسائل و پرسش‌های تحقیق:

۱. افزوده‌های مترجمان در ترجمه‌های معاصر (جملات داخل پرانتز) به چه میزان بر شرح و مفهوم مراد آیه اثر گذار است؟

۲. چه تفاوت‌هایی میان افزوده‌های مترجمان وجود دارد؟

۳. آراء مترجمان در حوزه‌ی جملات ، تعابیر و لغات افزوده تا چه حد به آراء مفسران نزدیک می- باشد؟

۴. در چه مواردی عبارت افزوده سبب وضوح بیشتر و در چه مواردی سبب پیچیدگی و ابهام بیشتر شده است؟

فرضیه:

۱- عبارات و تعابیر افزوده مترجمان گاهی بر آراء مفسران منطبق و گاهی متضمن و یا لازم خارج آنهاست و مواردی با تباین جزئی و یا کلی دارد.

۲- عبارات و تعابیر افزوده سبب ایضاح بیشتر مراد آیه و گاهی موجب ابهام، ابهام و پیچیدگی بیشتر می‌شود.

اهداف و ضرورت تحقیق:

تعابیر و عبارت افزوده مترجمان در ترجمه‌های معاصر گاهی بسیار مناسب و منطبق با آراء مفسران معاصر است و سبب ایضاح مراد می‌شود و گاهی همین افزوده‌ها سبب ابهام و ابهام شده مطابق با برخی از آراء شاذ تفسیری می‌گردد و گاهی با وجود اینکه مترجمان، شرایط مفسران را ندارند، جملاتی را افزوده که فاقد معیارهای تفسیری صحیح است. لذا انجام تحقیقات پیرامون این مطلب جهت تحلیل ، نقد و بررسی این عبارات و تعابیر بسیار لازم و ضروری به نظر می‌رسد. از بین اهداف و ضرورت‌های تحقیق می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تحلیل تعبیرات و عبارات افزوده از جهات مختلف نظیر مبنایی، پایه‌های واژگانی، و ایضاح و ابهام و ... ؛

۲. بررسی تطبیقی جملات افزوده و تحلیل داده‌ها.

فوائد علمی و کاربردی:

این تحقیق هم از نوع تحقیقات بنیادی و هم از نوع تحقیقات کاربردی است. در هسته‌ی کانونی طرح و طی فرایند تحقیق و اصول ترجمه و تحلیل داده‌ها می‌توان نتیجه گرفت که تعبیر و عبارات افزوده‌ی کدامیک از ترجمه‌ها واضح‌تر و بیشتر با آراء مفسران منطبق است و در صورتی که انحراف و اعوجاج بارزی در برخی از این افزوده‌ها کشف شود می‌توان آنها را در چاپ‌های بعدی با اجازه‌ی خود مترجم از ترجمه حذف نمود یا جملات افزوده کارشناسی شده‌تری را منطبق با سایر ترجمه‌ها جایگزین نمود.

روش تحقیق:

در این رساله، ابتدا آیاتی که مترجمان در ترجمه‌ی این آیات از افزوده‌هایی استفاده نموده‌اند، استخراج شده است و بعد از آن صرفاً ترجمه مترجمانی از میان هفت ترجمه منتخب ذکر شده است که افزوده‌ی کلیدی و مؤثر برای فهم بهتر آیه داشته‌اند و پس از استخراج ترجمه‌ها، افزوده‌ها از نظر مطابقت با آراء و نظریات مفسران در زمینه‌های مختلف احکامی یا مباحث ادبی و لغوی و بلاغی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند و سپس از طرف نگارنده‌ی این رساله، تحلیل و بررسی انجام می‌گیرد که آیا افزوده‌ی ذکر شده از طرف مترجم، پشتوانه‌ی تفسیری دارد یا نه؟ و تا چه حد با آراء مفسران مطابقت دارد؟ و کدام یک از مترجمان افزوده‌ی بهتری را ارائه داده است؟ این پژوهش به بررسی افزوده‌های هفت ترجمه-ی معاصر قرآن به زبان فارسی در ترجمه‌ی اجزاء ۱۹ و ۲۰ که از میان ترجمه‌های دیگر، انتخاب شده یعنی ترجمه‌های (الهی قمشه‌ای، خرمشاهی، صفارزاده، فولادوند، گرمارودی، مشکینی و مکارم) پرداخته و نیاز و عدم نیاز و ضرورت و عدم ضرورت این افزوده‌ها و با توجه به منابع و مآخذ مورد استفاده قرار گرفته شده از طرف مترجمان فوق‌الذکر در ترجمه‌ی این اجزاء توسط نگارنده‌ی این رساله مورد بررسی قرار گرفته است که مراجعه به آراء مشهور از مفسران شیعه و اهل سنت و در برخی موارد آراء حدیثی نیز مبنای این پژوهش بوده و با اظهار نظر و تحلیل نگارنده در پایان بررسی هر آیه همراه می‌باشد.

ذکر چند نکته‌ی مهم

ذکر چند نکته قبل از مطالعه رساله ضروری است:

۱. پروژه حاضر با صلاح دید معاونت پژوهشی و معاونت آموزشی (دکتر غضنفری و دکتر عظیم پور) نیازی به فصل بندی نداشته است.
۲. در این پایان نامه با صلاح دید استاد محترم راهنما، از آوردن تیتراژ در ابتدای هر بررسی و نتیجه خودداری شده است.
۳. آن قسمت از ترجمه‌ی مترجمان که دارای افزوده‌ی تفسیری مؤثر است، نام مترجمان به ترتیب حروف الفبا ذکر شده است.
۴. تنها به ذکر ترجمه‌های دارای عبارات افزوده‌ی مؤثر پرداخته شده؛ لذا اگر ترجمه‌ی آیه‌ای بیان نشده، بدین معناست که آن آیه یا افزوده تفسیری نداشته یا افزوده‌ی خنثی و غیر مؤثر داشته است. همچنین اگر در بررسی ترجمه‌ی آیه‌ای، نام مترجمی بیان نشده به این معناست که آن مترجم، افزوده‌ای در ترجمه‌ی آن آیه بیان نکرده است.
۵. در صورتی که یک آیه، چند افزوده‌ی تفسیری مؤثر داشته باشد، افزوده‌ها به ترتیب ساختار آیه بررسی شده‌اند؛ مگر در موارد اندکی که به دلیل وابستگی معنایی و یکسان بودن محتوای تفسیری آنها، چند افزوده با هم بررسی شده‌اند.
۶. با توجه به عدم ذکر تیتراژ در ابتدای بررسی‌ها و یا هنگام نتیجه‌گیری، برای مشخص نمودن نتیجه‌ی بحث، از تعابیر بنابراین، به نظر می‌رسد، نتیجه این که و... استفاده شده است.
۷. سعی شده است در صورت عدم ارتباط ایرادات وارده بر ترجمه‌ها با موضوع اصلی، در پاورقی به این موارد پرداخته شود.

هفت ترجمه‌ی معاصر در نگاهی کوتاه :

۱- «ترجمه مهدی [محبی‌الدین] الهی قمشه‌ای: آغازگر ترجمه نوین و امروزین قرآن مجید شادروان مهدی محبی‌الدین الهی قمشه‌ای حکیم و عارف بلند آوازه، صاحب ترجمه صحیفه سجادیه، مفاتیح الجنان و چندین تألیف و ترجمه ارزشمند دیگر و دیوان شعر است. ترجمه مرحوم الهی قمشه‌ای به نثر امروزین و شیرین و شیوایی انجام گرفته است، حدوداً چند سال پیش از شهریور ۱۳۲۰ش، برای نخستین بار به طبع رسیده است. فصل الخطاب در این زمینه این است که یکی از ناشران متون اسلامی، ویرایش و اصلاح این ترجمه را به قرآن پژوه کوشای معاصر آقای حسین استادولی واگذار کرده است»^۱.

۲- «ترجمه‌ی بهاء‌الدین خرمشاهی»: چهارمین اثر قرآنی ایشان است. در هر صفحه در قسمت بالا و سمت راست، قرآن قرار دارد. در روبروی آن یعنی نیمه بالای صفحه در دست چپ، ترجمه آن با حروف خوانای سیاه و در نیمه پایین هر صفحه در ۲۰ سطر بلند و سراسری، توضیحات لازم عرضه شده است»^۲.

۳- «ترجمه‌ی طاهره صفارزاده: طاهره صفارزاده از مترجمان و استادان ادبیات فارسی و انگلیسی است که ترجمه خود را از قرآن کریم به دو زبان فارسی و انگلیسی منتشر کرده است. نثر ترجمه اگرچه برخی مواقع متکلفانه می‌شود؛ اما در مجموع، امروزی و واژه‌گزینی آن مطابق با نثر معیار است و این ترجمه، مناسب سطح عمومی فارسی‌زبانان است. حجم توضیحات تفسیری این ترجمه، قابل ملاحظه و متوسط است و سعی مترجم بر آن بوده توضیحات خارج از متن را در میان کروش بگذارد».

۴- «ترجمه‌ی محمد مهدی فولادوند: این ترجمه‌ی گویا و رسا در (معادل یابی کلمات قرآن) حتی الامکان از واژه‌های مانوس زبان فارسی به گونه‌ای بهره جسته است که عموم اهل مطالعه اعم از دانش پژوهان عادی و فرهیختگان ادب پارسی و تازی، می‌توانند به خوبی از آن استفاده کنند»^۳.

۵- «ترجمه‌ی سید علی گرمارودی: اساس کار ایشان در ترجمه سعی در به دست دادن برگردانی از کلام خدا بوده است. زبان ترجمه‌اش نثر معیار است با اندکی چاشنی باستان‌گرایی. از مترادفها استفاده نکرده است مگر بسیار اندک. مترجم با قصد دست یافتن به دقت و صحت هر چه بیشتر، تفاسیر قرآنی و ترجمه‌ها و کتب و رسائل قرآنی را که تعداد آنها از شصت منبع بیشتر است مورد تحقیق و بررسی و

^۱ . خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۲۴)، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی. تهران: دوستان [و]ناهیید، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵۵۸.

^۲ . خرمشاهی، بهاء‌الدین، قرآن پژوهی، نشر فرهنگی مشرق، چاپ اول، ۱۳۷۲ش، ص: ۴۵۲-۴۵۳

^۳ . کوشا، محمد علی، نقدی بر ترجمه استاد محمد مهدی فولادوند از قرآن کریم، ترجمان وحی، شماره پنجم، بهار و

تابستان ۱۳۷۸، ص: ۴۶

استفاده قرار داده است. همگون ساختن ترجمه لغات و ترکیبات قرآنی و آیاتی که شبیه یکدیگرند، از ویژگی‌های دیگر ترجمه او می‌باشد»^۱.

۶- «ترجمه‌ی علی مشکینی: از معروفترین آثار ایشان قبل از ترجمه قرآن، اصطلاحات‌الاصول، مصطلحات‌الفقه و نیز مصباح‌المنیر در باب دعا است. با توجه به تسلط ایشان به مباحث بلاغت، ادبیا عرب و لغت، ترجمه‌ای را که از قرآن ارائه نموده است قابل تقدیر می‌باشد. از طرف دیگر رعایت نمودن اصول و قواعد ترجمه و هماهنگی هائی که در بین جملات وجود دارد، باعث شده است که ترجمه از اعتبار و ارزش قابل توجهی برخوردار باشد به گونه‌ای که مورد توجه مردم مخصوصاً افراد تحصیل کرده قرار گیرد. از ویژگی‌های این ترجمه، نوع جمله به جمله بودن، وجود توضیحات در پرانتز که در فهم آیات کمک فراوانی می‌نماید، کلیه ادات و عوامل تاکید در جمله رعایت شده است و...».

۷- «ترجمه‌ی ناصر مکارم شیرازی: ایشان در ترجمه‌ی خود از روش مفهوم به مفهوم (از نوع آزاد آن) استفاده کرده است و به اعتراف خود این مترجم "محصول پانزده سال کار روی تفسیر قرآن مجید است" و پس از تجدید نظر و بررسی سه ساله جمعی از مترجمان و محققان قرآن کریم به چاپ رسیده است»^۲.

^۱. گرمارودی، سید علی، ترجمه‌ای تازه، فصلنامه تخصصی قرآن پژوهی (پیام جاویدان)، شماره چهارم، پاییز ۱۳۸۳، صص ۱۸-۲۴.

^۲. کریمی نیا، مرتضی، نقد و بررسی ترجمه‌ی آیت الله مکارم شیرازی، فصلنامه مؤسسه معرف اسلامی امام رضا(ع) ویژه پژوهش‌های قرآنی (بینات)، سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۷۵، صص ۱۴۰-۱۴۱.

بررسی افزوده‌های تفسیری سوره‌ی فرقان (آیات ۲۱ تا آخر سوره)

آیه ۲۲ ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا﴾

دو افزوده در ترجمه این آیه به چشم می‌خورد که به ترتیب به بررسی آنها می‌پردازیم.

آقای مشکینی ذیل جملهی ﴿يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ...﴾ روز دیدار مشرکان با فرشتگان را «زمان مرگ یا عالم برزخ یا صحنه قیامت» بیان کرده‌اند. برای بررسی این افزوده، لازم است به تفاسیر مراجعه نمود. عده‌ای از مفسران آن روز را «روز قیامت»^۱ و بعضی، «روز مرگ (برزخ)»^۲ تفسیر کرده‌اند؛ مانند

علامه طباطبایی که در تفسیر خود می‌گوید:

«با توجه به آنچه از سیاق، به کمک سایر آیات راجع به اوصاف روز مرگ، و بعد از مرگ بر می‌آید، این است که مراد روز مرگ است. مثلاً یکی از آیات راجع به مرگ ﴿... وَ لَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ (۹۳ انعام)^۳ می‌باشد و یکی دیگر آیهی ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا﴾ (۹۷ نساء)^۴ و آیاتی دیگر. و همین مشاهدات دم مرگ است که قرآن آن را برزخ خوانده؛ چون در آیات قرآنی طبعاً دلالت قطعی هست بر اینکه بعد از مرگ و قبل از قیامت ملائکه را می‌بینند و با آنان گفتگو می‌کنند. و از سوی دیگر در مقام مخاصمه در پاسخ کسی که دیدن ملائکه را انکار می‌کند، طبعاً باید اولین روزی که ملائکه را می‌بیند به رخس کشید، و آن روز مرگ

^۱ - ر.ک: سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور فی تفسیر المأثور (۶ ج)، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵ ص ۶۶؛ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه (۲۷ ج)، تهران، دار الکتب الإسلامیة، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۵، ص ۵۸.

^۲ - ر.ک: ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر) (۵ ج)، بیروت، دار الکتب العلمیة، منشورات محمدعلی بیضون، ۱۴۱۹ ق، ج ۶، ص ۹۳؛ شریف لاهیجی، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی (۴ ج)، تهران، دفتر نشر داد، چاپ اول، ۱۳۷۳، ج ۳، ص ۳۲۹؛ طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن (۲۰ ج)، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۵، ص ۲۰۰.

^۳ - ... و کاش ستمکاران را در گردابهای مرگ می‌دید که فرشتگان (به سوی آنان) دستهایشان را گشوده‌اند، (و نهیب می‌زنند): «جانهایتان را بیرون دهید»؛ امروز به (سزای) آنچه بناحق بر خدا دروغ می‌بستید و در برابر آیات او تکبر می‌کردید، به عذاب خوارکننده کيفر می‌یابید.

^۴ - کسانی که بر خویشتن ستمکار بوده‌اند، (وقتی) فرشتگان جانشان را می‌گیرند، می‌گویند: «در چه (حال) بودید؟» پاسخ می‌دهند: «ما در زمین از مستضعفان بودیم.» می‌گویند: «مگر زمین خدا وسیع نبود تا در آن مهاجرت کنید؟» پس آنان جایگاهشان دوزخ است و (دوزخ) بد سرانجامی است.

است، که کفار با دیدن ملائکه بد حال می‌شوند، نه اینکه در چنین مقامی دیدن روز قیامت را یاد آور شود با اینکه بارها ملائکه را دیده‌اند و ﴿...جِجْرًا مَّجْجُورًا﴾ را گفته‌اند.

پس ظاهر امر این است که این آیه و دو آیه بعدش، نظر به حال برزخ دارد، و رؤیت ملائکه توسط کفار را در آن روز خاطرنشان می‌سازد.^۱

عده‌ای از مفسران مانند فخر رازی و زمخشری، روز مشاهده فرشتگان را هر دو روز (روز مرگ یا قیامت) تفسیر کرده‌اند.^۲

بنابراین با توجه به تفسیر علامه طباطبایی ذیل واژه‌ی ﴿...يَوْمَئِذٍ...﴾ و با توجه به شواهدی که ایشان ذکر کرده‌اند؛ قسمتی از افزوده تفسیری آقای مشکینی (زمان مرگ) صحیح می‌باشد. در واقع آقای مشکینی تمام نظریات تفسیری را در ترجمه‌ی خود افزوده‌اند.

افزوده‌ی دیگر این است که خانم صفارزاده و آقایان الهی قمشه‌ای، گرمارودی و فولادوند، مرجع ضمیر در ﴿... يَقُولُونَ...﴾ را «فرشتگان» بیان کرده‌اند؛ ولی آقای مکارم این عبارت را «مشرکان» دانسته است و آقای خرمشاهی و مشکینی هر دو را بیان کرده‌اند. با توجه به تفاوت مرجع ضمیر، این عبارت چنین ترجمه شده است:

آقای الهی قمشه‌ای: «به آنها گویند: (ای سرکشان) محروم و ممنوع (از لقاء رحمت و جنت خدا) باشید.»
آقای خرمشاهی: «فرشتگان گویند حرمان نصیب شماست. (مجرمان گویند: ما پناه جوییم از عذاب)»^۳
صفارزاده: «فرشتگان [عذاب] به آنها خواهند گفت: از دریافت رحم و رأفت خدا به واسطه اعمالتان به کلی ممنوع هستید.»

فولادوند: «فرشتگان گویند: دور و ممنوع از رحمت خدایید.»

گرمارودی: «(فرشتگان به آنان) می‌گویند: (رحمت خداوند) سخت (از شما) دور باد.»

مشکینی: «فرشتگان می‌گویند: سخت ممنوع است (بر شما رحمت و بهشت خدا).»

مکارم: می‌گویند: «ما را امان دهید، ما را معاف دارید!»

اینک لازم می‌بینیم برای بررسی مرجع ضمیر به تفاسیر مراجعه نمائیم.

عده‌ای از مفسران مانند فخر رازی، علامه طباطبایی و مکارم شیرازی معتقدند که این جمله، سخن مجرمان است و سخن فرشتگان را تفسیر دوم آورده وضعیف می‌دانند.^۴ بعضی دیگر مانند امام فخر رازی، طبرسی و شریف لاهیجی آن را سخن ملائکه می‌دانند که به مجرمان می‌گویند از رحمت و جنت و لقاء

^۱ - طباطبایی، محمد حسین، پیشین، ج ۱۵، ص ۲۰۰.

^۲ - ر.ک: رازی، فخرالدین ابوعبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب (ج ۳۲)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق، ج ۲۴، ص ۴۵؛ زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل (ج ۴)، بیروت، دار الكتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ ق، ج ۳، ص ۲۷۴.

^۳ - آقای خرمشاهی در پاورقی به این معنا اشاره کرده اند.

^۴ - ر.ک: زمخشری، محمود، پیشین، ج ۳، ص ۲۷۳؛ طباطبایی، محمد حسین، پیشین، ج ۱۵، ص ۱۹۹؛ مکارم شیرازی، ناصر، پیشین، ج ۱۸، ص ۵۸.